

Milan Pelc

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Ilustracije u tiskopisima Dobrića Dobrićevića (Boninus de Boninis)

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 3. 11. 2000.

Sažetak

U radu su prikazane knjige s drvorezima što ih je krajem 15. i početkom 16. st. u Veroni, Bresci i Lyonu tiskao, odnosno u svojoj nakladi izdao Dobrić Dobrićević (Boninus de Boninis). Većina njegovih ilustriranih tiskopisa u više je navrata na raznim mjestima, s većom ili

manjom potpunosti obrađena u ranijoj literaturi. Ovaj rad daje prvi bibliografski popis poznatih primjeraka, donosi rekapitulaciju ranijih saznanja, i dopunjuje ih novim podacima.

Tiskar, nakladnik i knjižar Dobrić Dobrićević potječe iz Lastova, koje je u to doba pod vlašću Dubrovačke Republike.¹ Stoga se Dobrićević u svojim knjigama tiskanim u Italiji redovito potpisuje kao *Raguseus, de Ragusia*. Međutim, u kolofonu *Časoslova* objavljenog u Lyonu 1499. potpisuje se kao *Dalmatinus*, a u kolofonu *Misala*, tiskanog u Lyonu 1500. kao *Boninus de Boninis de Raguxia natione Dalmata*.² Godina njegova rođenja nije sa sigurnošću utvrđena, no na temelju neizravnih podataka zaključuje se da je rođen 1457. ili početkom 1458. godine. Kao mladić otišao je u Veneciju, gdje izučava tiskarsko umijeće. U ožujku 1478. u suradnji s Kotoraninom Andrijom Paltašićem, tiska u Mlecima Laktancijevo djelo *De divinis institutionibus*. Uskoro se odvaja od Paltašića, te nakratko odlazi u Padovu, gdje postaje jedan od suvlasnika (*socius*) tiskare Petra Maufera, koja je uređena poput svojevrsnoga dioničkog društva. No već 1481. zatječemo ga u Veroni, gdje počinje djelovati kao samostalan tiskar. Godine 1483. preselio se u obližnju Bresciu, gdje još više razvija svoju tiskarsku djelatnost. Za nepunih desetak godina boravka u Veroni i Bresci tiskao je knjige s različitih područja, od kojih su mnoge s područja humanističkog interesa. Ispod njegove tiskarske preše izlaze djela antičkih autora poput Vergilija, Plutarha, Tibula, Propercija, Katula, Varona u obradi humanističkih filologa, ali i spisi suvremenih autora, poput djela Pietra Paola Vergerija St., Flavija Bionda, Jacopa Filippa Forestija iz Bergama i drugih.

Čini se da je oko 1490. Dobrićević pod pritiskom konkurentskih tiskara iz obitelji Britannico u Bresci zapao u financijske poteškoće. Njih su dijelom zacijelo uzrokovali i preveliki izdaci za opremanje tiskopisa koji nisu donijeli očekivanu dobit, unatoč tome što je Dobrić imao privilegij za raspa-

čavanje svojih knjiga i na području milanskoga vojvodstva.³ Zapavši u dugove, napušta 1491. Bresciu, te kao dužnik-bjegunac seli iz mjesta u mjesto. Naposljetku, čini se na poticaj mletačke uprave, odlazi u Lyon, gdje postaje povjerenikom Vijeća desetorice u Francuskoj.⁴ U Lyonu otvara knjižaru i bavi se nakladništvom, između ostaloga i zato da bi prikrrio svoju doušničku djelatnost. Već oko 1500. zaređuje se za svećenika, a nakon 1503. uglavnom napušta poslove u vezi s tiskarstvom i nakladništvom, te ostaje u mletačkoj službi. Venecijanska je uprava iznimno cijenila njegove sposobnosti, povjeravajući mu nekoliko delikatnih doušničkih i diplomatskih misija. Kao nagradu za usluge Signorija mu 1502. daje unosni naslov dekana u Trevisu, no papa ga nakon mnogih osporavanja potvrđuje tek 1515. g. U Trevisu pretežno boravi već prije 1510. g., a tamo je i umro 1528. g. Oko 1516. Dobrićević je crkvi Sv. Marije sred groblja u rodnom Lastovu darovao sliku *Bogorodice na prijestolju*, čiji je autor mletački slikar Francesco Bissolo. Na toj slici dao je prikazati i sebe kao donatora koji kleči pred Bogorodicom (sl. 1). Lastovskoj župnoj crkvi Sv. Kuzme i Damjana darovao je i dvije brončane posude s renesansnim ukrasima.⁵ Tako je Dobrićević iskazao privrženost svom rodnom kraju, makar je bio u službi Venecije, koja je za Dubrovnik konkurentska politička i ekonomska sila.

Brojne tiskane knjige što ih je objavio Dobrićević ubrajaju se među nezaobilazne spomenike ranoga knjigotiska. Osobito je važno njegovo nastojanje oko opremanja knjiga drvoreznim ilustracijama, po kojima Boninova izdanja zauzimaju istaknuto mjesto u povijesti ilustriranih inkunabula.⁶ I u Lyonu, kao nakladnik, Dobrićević oprema jedan brevijar i dva misala drvoreznim ukrasima, odnosno ilustracijama po

1. Francesco Bissolo, *Sacra Conversazione* s portretom Dobrića Dobričevića kao donatora, 1516. Lastovo, crkva Sv. Marije u polju

1. Francesco Bissolo, *Sacra Conversazione* with portrait of Boninus de Boninis, 1516. Lastovo, Church of St. Mary in the Field

ukusu i tradiciji tamošnjih tiskara, koji se još natječu s minijaturama rukopisne knjige.

U ovom radu ilustracije u Dobričevim tiskopisima bit će prikazane kronološkim slijedom.

Valturio

Djelo Roberta Valturija (1405–1475), *De re militari*, priredio je za Dobrića humanist Paolo Ramusio iz Riminija. Izdanje na latinskom objavljeno je 13. veljače 1483, a već 17. veljače izdanje na talijanskom jeziku.

Uzor, a dijelom vjerojatno i predložak Dobričevu izdanju bilo je prvo tiskano izdanje Valturijeve knjige, objavljeno jedanaest godina prije, 1472. g., također u Veroni,⁷ opremljeno sa 94 drvorezne ilustracije.⁸ U posveti Dobričeva latinskoga izdanja Pandolfu Malatesti, gospodaru Riminija, Ramusio tumači kako je prvo veronsko izdanje puno pogrešaka u odnosu prema izvorniku, a te sadržajne i tipografske pogreške ispravljaju se u ovom Boninovu izdanju.⁹ Ramusio je, dakle, posjedovao originalni Valturijev rukopis ili njegov prijepis (arhetip), kakav je primjerice sačuvan u Torinu ili Washingtonu.¹⁰ Takav *arhetip* služio je kao izvorni predložak za ilustracije izdanja iz 1472. g. Njime se poslužio i Ra-

musio za korigiranje teksta novoga izdanja, a zasigurno ga je konzultirao i Dobričev ilustrator (sl. 2–4).

Valturijevo djelo prvo je u povijesti knjigotiska ilustrirano drvorezima izrazito informacijskoga karaktera, prikazima objektivnih, nefikcijskih sadržaja, vojnih sprava, oruđa i utvrda, kojima se vizualno dopunjuje tekstualni sadržaj. Smatra se da je predložke za drvoreze u prvom veronskom izdanju priredio medaljer Matteo de'Pasti iz Verone, koji je, kao i Valturio, bio u službi vojvodskoga dvora Malatesta u Riminiju. No, u vezi s njegovim autorstvom postoje i rezerve, budući da je de'Pasti umro 1468. g.¹¹

Crtež drvoreza u *editio princeps*, a potom i u Dobričevu izdanju, oponaša crtež ilustracija u rukopisnom kodeksu: plošan je i ograničen na čistu konturnu liniju. Kompozicije su vrlo jednostavne, transparentne i funkcionalne. Prema priređenim crtačkim predlošcima drvoreze je rezao jedan rezač ili više njih. To su majstori o čijoj vještini ovisi kvaliteta otisnute drvorezne ilustracije. U prvom veronskom izdanju ta je kvaliteta na zavidnoj razini: linija je gipka, ali čvrsta i precizna. Kod Dobrića ona je nešto slabija. U Veroni u to doba za potrebe tamošnjih tiskara djeluje više majstora rezača, a s razvojem knjigotiska i sve većim procvatom drvorezne ilustracije rad takvih specijalista postaje jednim od važnih umjetničko-zanatskih zanimanja renesanse.

2. Dvostruka lađa s tornjem. Crtež u rukopisnom primjerku Valturius, *De re militari*, Washington, Library of Congress

2. *Double nave with a tower. Drawing from the manuscript copy of Valturius, De re militari*

3. Dvostruka lađa s tornjem. Drvorez u Valturius, *De re militari*, Verona 1472. (Giovanni da Verona)

3. *Double nave with a tower. Woodcut in Valturius, De re militari, Verona 1472. (Giovanni da Verona)*

4. Dvostruka lađa s tornjem. Drvorez u Valturius, *De re militari*, Verona 1483. (Boninus de Boninis)

4. *Double nave with a tower. Woodcut in Valturius, De re militari, Verona 1483. (Boninus de Boninis)*

Na planu ilustracijske opreme Dobričevu i Ramusijevo dotjerivanje izdanja iz 1472. g. očituje se u racionalizaciji slikovnog materijala i boljoj vizualnoj prilagodbi ilustracija tekstu. Racionalizacija se prije svega provodi smanjivanjem formata većeg broja nezgrapnih i nepotrebno velikih cjelostranih drvoreza. Korekcijom formata ilustracije se usklađuju s tekstualnim slogom, te više ne izlaze izvan njegovih rubova. Tako se uklanjaju pojedine disproporcije između slikovnog i tekstualnog dijela knjižne stranice. Osim toga, u Dobričevu izdanju svaka je ilustracija uokvirena tankom linijom, pa je time vizualno omeđena i jasno izdvojena iz teksta.

Informacijsko poboljšanje očituje se i u dodavanju legendi uz slike, a po uzoru na arhetip, čime se ilustracije tješnje integriraju u sadržaj teksta. Primjerice natpis *machina tormentaria* uz prikaz višecijevnog topa itd. (sl. 5). Pored toga Dobrić i Ramusio dodaju još jednu ilustraciju koja prikazuje šator za zimovanje vojnika (*hybernacula castrensia*), a koje, sudeći prema primjerku rukopisa u Torinu, nema u rukopisnom izvorniku, pa je ne donosi niti *editio princeps* 1472. g. Na nekim drvorezima dodane su pojedinosti što ih posjeduje izvorni rukopis a nema prvo izdanje: npr. brojevi na brojčaniku sunčanoga sata, natpisi na ruži vjetrova itd.

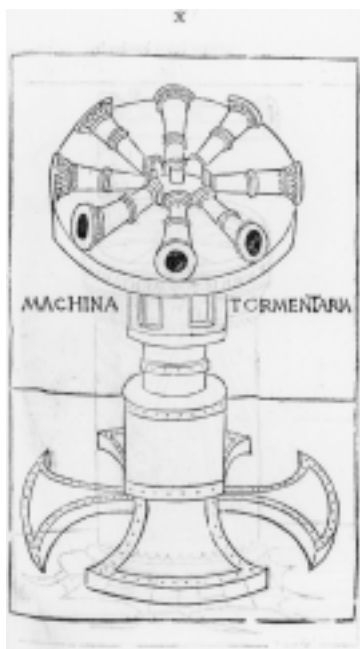
Čini se da je u izdanju 1472. najprije otisnut tekst, a drvorezi naknadno. Npr. ruža vjetrova otisnuta je preko teksta, a k tome i bez odgovarajućih natpisa (sl. 6, 7). Kod Dobrića slike

se savršeno uklapaju u slog, a drvorezi su zacijelo otisnuti zajedno s tekстом (sl. 8, 9).

Moglo bi se reći da Boninovo izdanje Valturija neupadljivo ali pouzdano demonstrira općeniti modernizacijski pomak u inkunabulističkoj tipografiji. Pri tome je važno ne samo otiskivanje teksta i slike u istom postupku, odnosno racionalnije i preglednije uklapanje slika u slog, već jednako tako i preglednija raščlamba teksta s posebnim isticanjem pojedinih »knjiga« i unošenjem »žive glave« za svaku knjigu. Dobrić, dakle, u svom izdanju Valturija uvodi moderniji grafički dizajn.

Međutim, crtež Dobričevih drvoreza neznatno je krući nego crtež drvoreza iz 1472. g., vjerojatno zbog manje gipke ruke njegova rezača. To se nešto jače opaža na crtežu figura, dok se kod ratnih strojeva jedva primjećuje. Nepoznati autor predložaka za drvoreze u Dobričevu izdanju zasigurno je poznao prvo veronsko izdanje, ali se najvjerojatnije služio i rukopisnim izvornikom Paola Ramusija. U svakom slučaju, istaknuta je značajka Dobričeve koncepcije Valturija, kojoj svoj doprinos daje i njegov ilustrator, prilagođavanje slike i teksta sve racionalnijoj tipografiji kasne inkunabulistike.¹²

Na kraju valja napomenuti da Dobrić po uzusu svoga doba još ostavlja prazna mjesta za inicijalna slova koja su trebala biti unesena rukom - riječ je o izrazitom preostatku ovisnosti tipografije o skriptografiji u doba inkunabulizma.

5. Višecijevni top. Drvrez u Valturius, *De re militari*, Verona 1483. (Boninus de Boninis)
 5. Multiple cannon. Woodcut in Valturius, *De re militari*, Verona 1483 (Boninus de Boninis)

6. Ruža vjetrova. Drvrez u Valturius, *De re militari*, Verona 1472. (Giovanni da Verona)
 6. Rose of the winds. Woodcut in Valturius, *De re militari*, Verona 1472 (Giovanni da Verona)

8. Opsadni toranj u obliku zmaja. Drvrez u Valturius, *De re militari*, Verona 1472. (Giovanni da Verona)
 8. Dragon-shaped siege tower. Woodcut in Valturius, *De re militari*, Verona 1472 (Giovanni da Verona)

9. Opsadni toranj u obliku zmaja. Drvrez u Valturius, *De re militari*, Verona 1483. (Boninus de Boninis)
 9. Dragon-shaped siege tower. Woodcut in Valturius, *De re militari*, Verona 1483 (Boninus de Boninis)

7. Ruža vjetrova. Drvorez u Valturius, *De re militari*, Verona 1483. (Boninus de Boninis)
 7. *Rose of the Winds*. Woodcut in Valturius, *De re militari*, Verona 1483 (Boninus de Boninis)

10. »Karta svijeta«. Drvorez u A. Macrobius, *Somnium Scipionis...*, Brescia 1483. (Boninus de Boninis)
 10. »Map of the World«. Woodcut in A. Macrobius, *Somnium Scipionis...*, Brescia 1483 (Boninus de Boninis)

Makrobije

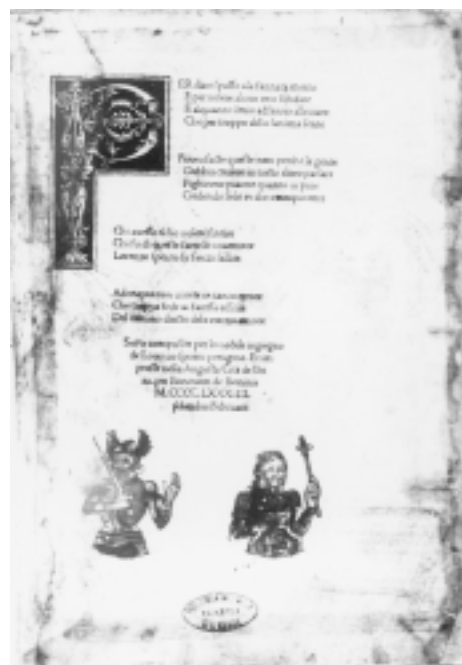
Djelo Aurelija Makrobija *Somnium Scipionis ex Ciceronis libro de Republica excerptum* Dobrić je objavio u Bresci, 6. lipnja 1483. g.¹³ Sadržajem, riječ je o učenoj, spekulativnoj geografskoj i astronomskoj raspravi kojoj odgovaraju ilustracije eksplikativnog »znanstveno-informacijskog« karaktera. U knjigu, koja se smatra prvim ilustriranim tiskopisom izdanim u Bresci, uvršteno ih je pet:

1. shematski prikaz Sunčeva sustava sa zodiacima,
2. prikaz zemljine atmosfere,
3. prikaz zemljinih zona,
4. prikaz nebeske sfere sa zemljom,
5. »karta svijeta« s pojasevima zemlje, koja je zapravo »primitivni« zemljovid do tada poznatoga svijeta (sl. 10).

Sve ilustracije osim posljednje jesu geometrijskog karaktera, tako da se i ne može govoriti o njihovom umjetničkom dojmu. »Karta svijeta« crtački je raznovrsnija i zanimljivija, a način izrade odaje jednostavnost predložka i pomalo krutu ruku rezača drvoreza.

Lorenzo Spirito

Zabavno djelo *Libro della ventura, ovvero Libro delle sorti* pjesnika iz Perugie Lorenza Spirita Dobrić je tiskao u Bresci 12. veljače 1484. g.¹⁴ Riječ o knjizi gatalici, u kojoj se čitalac pomoću jednostavnog sustava upućivanja od jedne zagonetne reference na drugu vodi prema saznanjima o nekim

11. Naslovnica. Drvorez u Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484. (Boninus de Boninis)
 11. Cover page. Woodcut in Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484 (Boninus de Boninis)

12. Kolo sreće. Drvrez u Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484. (Boninus de Boninis)

12. *Wheel of Fortune. Woodcut in Lorenzo Spirito, Libro della ventura...*, Brescia 1484 (Boninus de Boninis)

13. Četiri kralja. Drvrez u Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484. (Boninus de Boninis)

13. *Four kings. Woodcut in Lorenzo Spirito, Libro della ventura...*, Brescia 1484 (Boninus de Boninis)

njemu važnim aspektima vlastite budućnosti. Riječ je, dakle, o svojevrsnoj igri u kojoj se »pogađa« budućnost, »čitaa« sudbina, popularnoj i u kasnijim razdobljima.

Knjiga je intenzivno ilustrirana drvrezima. Veći dio knjižnog sveščića sastoji se od tabli na kojima se kombinira slika s tekстом, a manji dio samo od teksta koji je mjestimično ilustriran. Prva stranica sadrži podatke o knjizi, autoru i tiskaru, pa se može smatrati naslovnicom (sl. 11). Ukrašena je velikim drvreznim inicijalom s dekorativnim motivima *all'antica*, te s dva manja drvreza koji prikazuju Marsa i Jupitera, a pojavljuju se na još jednoj stranici knjige u sklopu odgovarajućeg tekstualnog i slikovnog sadržaja. Slijedi potom stranica s prikazom kola sreće i 20 natpisa koji definiraju polazne teme sudbinske igre, kao što su primjerice sreća i nesreća u životu, smrt, ženidba, zdravlje, ljubav i sl. Potom slijede stranice s »portretima« 20 vladara iz antičke i kršćanske povijesti, smještenima u raskošne okvire *all'antica*, u svakom okviru po četiri kralja (sl. 12, 13). Neki se od tih »portreta« ponavljaju i po više puta – originalnih ploča ima samo devet. Iza stranica s vladarima slijede stranice sa 20

simboličkih znakova, poput sunca, mjeseca, zvijezde, grifona, škorpiona itd. s kombinacijama brojeva dobivenim u tri bacanja kocke (sl. 14). Potom slijedi dvadeset stranica sa znakovima zodijaka i odgovarajućim imenima rijeka, također važnima u kontekstu igre. Ugaona polja svake stranice ispunjena su ukrasnim drvrezima. Iza njih slijede stihovi dvadesetorice proroka. Na početku svakog stiha otisnut je drvrez malog formata s »portretom« dotičnog proroka. No svih 20 portreta otisnuto je samo sa četiri ploče, većina ih je ponovljena po nekoliko puta.

Ni tu ne poznajemo autora predložaka, kao ni rezače. Ukrasni motivi bliski su onima na drvrezima Dobričeva *Dantea*, a crtež pojedinih likova blizak je crtežu s ilustracijom *Ezopa* i *Dantea*. Kvaliteta crteža i reza oscilira, što je također karakteristično za kasnije kompletne ilustracije u Danteu i Ezopu, na kojima radi nekoliko majstora. Riječ je zacijelo o istom krugu ili radionici crtača i rezača, koja djeluje u Bresci.

Po koncepciji ilustracija Dobričeva izdanje nije izvorno. U njemu se s velikom vjernošću oponašaju ilustracije iz Spiri-

14. »Strijelac«. Drvorez u Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484. (Boninus de Boninis)

14. »Archer«. Woodcut in Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Brescia 1484 (Boninus de Boninis)

15. Četiri kralja. Drvorez u Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Perugia, 1482. (S. Arndes, P. Mechter i G. Thomae)

15. Four kings. Woodcut in Lorenzo Spirito, *Libro della ventura...*, Perugia, 1482 (S. Arndes, P. Mechter and G. Thomae)

tove knjige objavljene u Perugi 1482. (sl. 15).¹⁵ Knjiga Lorenza Spirita prvi je veliki ilustrirani tiskopis Dobrića Dobričevića u Bresci. Zbog nedvojbene popularnosti ona mu je vjerojatno donijela očekivanu zaradu, što ga je možda ohrabrilu u pripremi ilustriranih izdanja Ezopa i Dantea.

Marko Valerije Prob

U sklopu svoga »humanističkog programa« Boninus de Boninis izdao je i jedno zanimljivo djelo s užeg područja klasične epigrafike. Riječ je o knjižici Valerija Proba, *De interpretandis Romanorum litteris*, koju je Dobrić objavio 1486. g., također u Bresci.¹⁶ Probova knjižica zapravo je priručnik s razrješenjima kratica koje se pojavljuju u tekstovima i natpisima iz rimske starine. Namijenjena je stručnjacima, odnosno svima koji istražuju antičke epigrafske spomenike i tekstove.

Knjižica je ilustrirana sa četiri jednostavna dekorativna prikaza *all' antica*, od kojih je najzanimljiviji drvorez na pole-

đini lista s posvetom (sl. 16). Na njemu je u obliku lučno završene stele prikazana alegorija »antikek«: žensko poprsje s festonom, a ispod njega kartuša s natpisom *ANTIQUITATI INVESTIGANDAE OPVS NECESSARIVM*. Pri dnu je vaza, motiv preuzet također s antičkih kamenih spomenika. I podaci o autorstvu na predlistu verso »upisani« su u stelu s trokutastm zabatom. Jednako su tako i podaci u kolofonu stilizirani kao natpis u kartuši *all' antica* (sl. 17). Zanimljivo je da slova natpisa, što oponašaju rimsku kapitalu, nisu tipografska nego također rezana u drvoreznu ploču. Tako je vizualnim sredstvima naglašena aluzija na antičke epigrafske spomenike, na koje se odnosi i sadržaj same knjige. Slične kartuše česte su u slikarstvu i kiparstvu kasnoga kvatrocenata kao izravni pokazatelji »arheološke« privrženosti toga doba antičkim dekorativnim obrascima.¹⁷

Bonini, koji je izdao brojna djela rimskih i grčkih pisaca u suvremenim filološkim obradama, tom se knjižicom i njezinom opremom dodatno potvrđuje kao tiskar naglašenoga humanističkog poslanja.

16. Alegorija Antike. Drvorez u M. V. Probus, *De interpretandis Romanorum litteris*, Brescia 1486. (Boninus de Boninis)

16. Allegory of the Antiquity. Woodcut in M.V. Probus, *De interpretandis Romanorum litteris*, Brescia 1486 (Boninus de Boninis)

17. Kolofon u kartuši. Drvorez u M. V. Probus, *De interpretandis Romanorum litteris*, Brescia 1486. (Boninus de Boninis)

17. Colophon in the cartouche. Woodcut in M.V. Probus, *De interpretandis Romanorum litteris*, Brescia 1486 (Boninus de Boninis)

Ezop

Ezopove basne, jednu od najpopularnijih knjiga na razmeđu srednjeg i novog vijeka, tiskao je Dobrić pod latinskim naslovom *Aesopi Fabulae*, u Bresci, 7. ožujka 1487. g.¹⁸ Međutim, tekst je u stihovima na latinskom i talijanskom, a priredio ga je Accio Zucco.¹⁹ Knjiga sadrži 67 drvoreza što ilustriraju pojedine pripovijesti.²⁰ Svaki narativni prizor obrubljen je jednostavnim ukrasnim okvirom rezanim u istoj ploči. Okviri oponašaju pojednostavljene tipove okvira ranorenesansnih slika – riječ je, dakle, o svojevrsnoj »primitivnoj« iluziji slike u knjizi.

Autor predložaka i tu je nepoznat. Neki su predlošci crtački razmjerno kvalitetni, s likovima pokrenutim u prostoru i životinjama prikazanim katkad u jakim skraćanjima (sl. 18), drugi su plošniji i pomalo nezgrapni (sl. 19). Sudeći po razlikama u kvaliteti otisnutog crteža, drvoreze su rezala najmanje dva rezača, od kojih jedan vještiji a drugi slabiji. Nije isključeno da su i predloške crtala dvojica autora.

U ilustracijama inkunabula, pa i kasnije, kroz svu povijest grafičke ilustracije, uobičajen je »sindrom neujednačenog ciklusa«: za veći broj drvoreza, koji su morali biti izrađeni u razmjerno kratkom vremenu angažirano je obično više crtača predložaka i rezača, što u konačnici rezultira umjetnički nejednakom kvalitetom ostvarenja.²¹

U generičkom smislu crtački predlošci Dobrićevih ilustracija oslanjaju se na drvoreze u prvom talijanskom ilustriranom izdanju Ezopa, tiskanom u Veroni 1479. g., ali opet nisu njihove doslovne kopije (sl. 20, 21). U literaturi se mogu naći i pretpostavke da je isti veronski crtač za Ezopa iz 1479. radio na svim Dobrićevim ilustracijama iz Verone i Brescie, te da pripada skupini umjetnika iz kruga Foppe i Mantegne. Kako bilo, riječ je o vještom majstoru (ili majstorima) koji u većini slučajeva efektno posreduje dramsku poantu Ezopovih pripovijedaka, na način koji je u to doba uobičajen i na ručno slikanim minijaturama u kodeksima iste tematike.²² Akademskom ukusu te ilustracije mogu djelovati pomalo naivno i kruto, no one pripadaju vrlo visokoj razini grafičkog izražavanja u ilustriranim knjigama druge polovine kvatročenta.

Valja napomenuti da i u ovoj knjizi, slično kao na prvoj stranici djela Lorenza Spirita, Boninus na početku teksta otiskuje velik i bogato ukrašen drvorezni inicijal (slovo V, dim. 47 x 42 mm). Takve inicijale Dobrić vjerojatno počinje rabiti pod utjecajem suvremene venecijanske tipografije, napose znamenitog Erharda Ratdolta.

Izdajući u Bresci navedene knjige s još razmjerno nezahtjevnom ilustracijskom opremom, Dobrić je vjerojatno već pripremao ilustracijsku građu za svoje bogato ilustrirano izdanje Ezopa, ali i za velebno izdanje Dantea.

18. Basna o lavu, magarcu, volu i vepru. Drvorez u *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

18. Fable about a lion, a donkey, an ox and a wild boar. Woodcut in *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)

19. Basna o vuku i psu. Drvorez u *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

19. Fable about a wolf and a dog. Woodcut in *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)

20. Basna o lisici i rodi. Drvorez u *Aesopi Fabulae*, Verona 1479. (G. i A. Alvise)

20. Fable about a fox and a stork. Woodcut in *Aesopi Fabulae*, Verona 1479 (G. and A. Alvise)

21. Basna o lisici i rodi. Drvorez u *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

21. Fable about a fox and a stork. Woodcut in *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)

22. Minos i duše razvratnika. Bakropis u Dante, *Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante*, Firenca 1481. (Nicholo di Lorenzo della Magna)

22. *Minos and the souls of the debauchees. Etching in Dante, Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante, Florence 1481 (Nicholo di Lorenzo della Magna)*

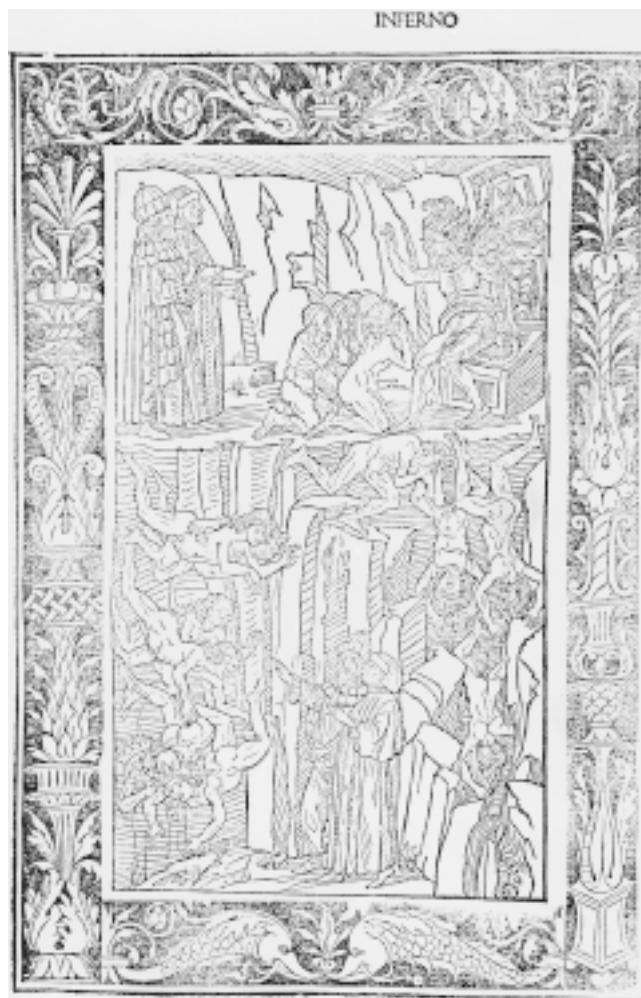
Dante

U nepunih mjesec dana Dobrić je objavio dva u tipografskom smislu iznimno zahtjevnja djela, puna ilustracija: Ezo-pa i Dantea.

Njegovo je izdanje Danteove *Božanske komedije* prvo poznato izdanje s ekstenzivnom ilustracijskom opremom. No ona još nije kompletna. U cijelosti su ilustrirani dijelovi *Pakao* i *Čistilište*. U trećem spjevu otisnut je samo drvorez uz prvo pjevanje. Knjiga velikog folio formata ima 68 ilustracija, otisnutih sa 60 drvoreznih ploča. Neki su drvorezi, naime, ponovljeni.²³ Taj postupak također je karakterističan za ilustracije u razdoblju inkunabulističke, ali i u 16. st., pa i kasnije.

Drvorezne ilustracije zauzimaju čitavu stranicu u veličini tiskovnoga sloga, uvijek verso, u skladu s početkom svakoga novog pjevanja na stranici recto. Svi su prikazi uokvireni zasebnim ukrasnim trakama s bijelim ornamentima *all'antica* na crnoj pozadini.²⁴

Tih 60 drvoreza jesu vizualni prijevod pisane riječi, dakle narativnog su karaktera, no ne »čitaju« se s lijeva udesno nego vertikalno: odozgo prema dolje u *Infernu*, odnosno odozdo prema gore u *Purgatoriju*. U prvih 19 pjevanja *Inferna* uočljiv je utjecaj 19 bakroreza iz prvog ilustriranog izdanja Dantea u Firenci 1481. g., s opširnim komentarom Christophora Landina (sl. 22). Bakropisi iz 1481. pripisuju se Firentincu Bacciu Baldiniju, učeniku Masa Finiguerra, prema Vasariju prvog talijanskog bakropisca. No, Baldinijevi bakrorezi nisu cjelostrani, već na otprilike 1/4 stranice, umetnuti u tekst, bez okvira, s vodoravnim »čitanjem«. Bonini sa svojim cjelostranim, uokvirenim, vertikalno komponiranim drvorezima na tom području doista donosi novinu (sl. 23). Utjecaj bakropisa iz 1481. najizrazitiji je u prikazu likova i njihove odjeće: primjerice Dantea i Vergilija, đavola s rogovima i leptir-krilima i sl.²⁵ Na većini kompozicija, napose u *Purgatoriju*, sumarno dočaranim krajolikom dominira oštrobridno i vrletno brdo kojim serpentinasto vijuga put. Slični kompozicijski modeli uvriježeni su i na minijaturama u Dan-

23. Minos i duše razvratnika. Drvorez u Dante, *Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

23. *Minos and the souls of the debauchees. Woodcut in Dante, Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)*

teovim kodeksima, odnosno na slikama, poput prikaza čistilišta u pozadini slike Domenica di Michelina u firentinskoj katedrali iz 1465.²⁶

Premda ime Dobrićevićevog ilustratora ni u ovom slučaju nije poznato, svi se dosadašnji proučavatelji slažu da je crtački stil ilustracija povezan sa strujanjima u krugu Foppe i Mantegne, u što nema razloga sumnjati. Vincenzo Foppa živio je od 1474. do 1480. g. u Paviji, ali radio je i za naručitelje u Milanu (Sforze), odnosno Bresci. Njegov stil, kao i Mantegnin, dominantan je u tim desetljećima na području sjeverne Italije, pa i Venecije. Dakako, sam Foppa ili Mantegna nisu bili autori predložaka za Dobrićeve ilustracije, već neki od majstora iz njihova okružja. U obzir, međutim, dolaze i brojni iluminatori koji oslikavaju ne samo kodekse nego i tiskane knjige. Dakako da se u traženju novih poslova mnogi među njima posvećuju i pripremi predložaka za drvorezne ilustracije. Jedan od minijatora što oslikava tiskane knjige na području Dobrićeva djelovanja poznat je kao Majstor Petrus iz Venecije. Majstor Petrus je u razdoblju 1475–1480. oslikavao knjige venecijan-

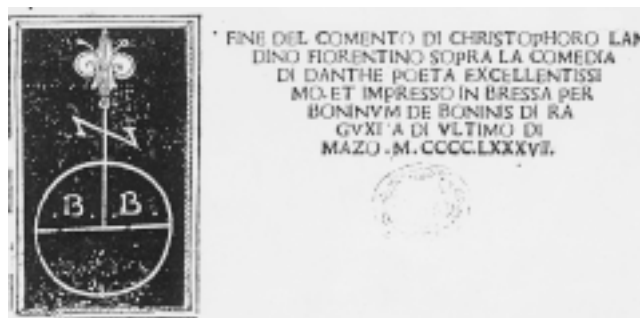

24. Čistilište – 14. pjevanje. Drvorez u Dante, *Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

24. *Purgatory – 14th Canto. Woodcut in Dante, Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)*

skih tiskara, ponajviše Nikolausa Jenson, sedamdesetih godina djelovao je u Padovi, a osamdesetih odlazi u Rim. Putovi mu se, dakle, dijelom poklapaju s Dobričevićima. On ili neki majstor poput njega, čije ime vjerojatno nikada nećemo doznati (kao ni imena brojnih sitnoslikara), mogao je biti autorom barem dijela crtačkih predložaka za drvoreze u Danteu ili Ezopu.²⁷ Jer i u Danteu prepoznajemo najmanje dva, pa možda čak i tri ilustratora. Ilustracije za prva pjevanja *Pakla* priprema najvrjedniji majstor (sl. 23), s mnogo snage u izrazu, s najdotjeranijim crtežom pokrenutih tijela i s najboljim sudjelovanjem rezača. Ostale izrađuju slabiji crtači odnosno rezači – njihove kompozicije nisu tako doručene kao prethodne, a i crtež likova i pejzaža zaostaje za njima (sl. 24).²⁸

Dobričeve su ilustracije prve poznate koje slijede nakon najranijeg ilustriranog izdanja Dantea bakropisima 1481. u Firenci. Neki autori, poput Donatija i Sameka Ludovicija pretpostavljaju da je naš tiskar morao imati uzor u nekom izgubljenom izdanju Dantea nakon 1481. g. Međutim, ta pretpostavka još nema stvarne potvrde.

25. Tiskarski znak D. Dobričevića i kolofon. Drvorez u Dante, *Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

25. *D. Dobričević's printing mark and colophon. Woodcut in Dante, Comento di Christophoro Landino... sopra la Comedia di Dante, Brescia 1487 (Boninus de Boninis)*

Dobričeva koncepcija ilustriranoga Dantea pokazala se ipak preuzetnom zbog količine drvoreza što ih je trebalo izraditi i zbog njihova velikog formata. Izrada drvoreza očigledno nije mogla pratiti brzinu tiska, pa je ilustriranje prekinuto s prvim pjevanjem *Raja*. Problem kompletno ilustriranog Dantea riješili su venecijanski tiskari početkom devedesetih godina. Oni uvode trostruko manje drvoreze bez ornamentalnih okvira. Veći drvorezi urešeni okvirima otisnuti su samo uz prvo pjevanje svakoga dijela. Tek to rješenje bilo je ekonomično i izvedivo za cijeli spjev. Valja, međutim, istaknuti da se ti venecijanski drvorezi kompozicijski odnosno ikonografski (u izboru konkretnih prikazbenih tema iz pojedinih pjevanja) uvelike oslanjaju na postojeće Dobričeve, kao što se Dobričevi u prvih 19 pjevanja *Pakla* oslanjaju na one iz 1481. g.²⁹ Na ilustracijama Dobričeva Dantea vlada stanovit *horror vacui* sa simultanim pojavljivanjem istih likova u više situacija, što prikaze čini zgusnutima i teško preglednima. No, i taj kompozicijski obrazac uvriježen je na minijaturama u rukopisima Dantea iz kasnoga srednjega vijeka. Dakako, za razliku od minijatura, gustoća grafičkih linija dodatno smanjuje čitljivost prikaza. Zato su kasniji venecijanski nakladnici uveli tip ilustracija pročišćenije lineature.³⁰

Dobričevo izdanje Dantea još je inkunabulski nezgrapno, no ono je unjetnički i tipografski najzahtjevnije u 15. stoljeću. Jedino su njegovi drvorezi od svih izdanja Dantea iz toga doba cjelostranog, tj. folio formata s bogato ukrašenim okvirima.

Njegove ilustracije zamišljene su kao vizualne natuknice. I one – slično Ezopu i drugim narativnim djelima s ilustracijama – fiksiraju najvažnije momente iz teksta. Dakako, ilustratori su morali ili dobro poznavati tekst, ili su dobivali ikonografske upute od kojeg vrsnog poznavatelja Danteova spjeva. Tako je i Bonini – ako nije raspolagao nekim zasad nepoznatim izdanjem Dantea s ilustracijama – kao ikonografskog savjetnika ilustratorima vjerojatno angažirao nekog učenog poznavatelja *Božanske komedije*.

26. Kanonsko raspeće. Drvrez u *Missale carmelitanum*, Brescia 1490. (Boninus de Boninis)

26. Canonical crucifixion. Woodcut in *Missale carmelitanum*, Brescia 1490 (Boninus de Boninis)

Missale Carmelitanum

Tiskanje misala dovršeno je prema podacima iz kolofona 14. kolovoza 1490. g., dakle neposredno prije Boninovog odlaska iz Brescie. Uz kanonski dio obrednoga teksta otisnut je drvrez uobičajenoga »kanonskog raspeća« velikog formata u skladu s formatom knjige (sl. 26).³¹

Taj drvrez, čiji je autor također nepoznat, posebno je zanimljiv zbog razmjerno visoke i stilski prepoznatljive kvalitete crteža, koja najjasnije od svih Dobrićevih ilustracija podsjeća na grafički krug Andree Mantegne. To se napose opaža po načinu crtanja nabora draperije koja pada u teškim oštrobridnim linijama, »lijepeći« se uz bedro i potkoljenu Bogorodice. Crtačeva vještina, dakako, daleko zaostaje za Mantegninom (usp. neproporcionalan lik Marije Magdalene podno križa i prosječno, »mehaničko« ili nespretno prikazivanje pojedinosti). On znatno zaostaje i za vještinom najvećeg Mantegninog oponašatelja toga doba na području grafike podrijetlom iz Brescie, Giovannija Antonija da Brescia (djeluje oko 1490–1525. g.).³² Ipak, unatoč evidentnim pojed-

27. Uhićenje Isusa i ukrasni okviri. Drvrez u *Officium beate Marie virginis*, Lyon 1500. (izdao Boninus de Boninis)

27. Apprehension of Christ and decorative frameworks. Woodcuts in the *Officium beate Marie virginis*, Lyon 1500 (published by Boninus de Boninis)

nostavljenjima i nespretnostima, stil toga Dobrićeva crtača nedvojbeno se oslanja na Mantegnin crtački ukus koji u to doba dominira ne samo slikarstvom nego i grafikom sjeverne Italije. Po svoj prilici taj isti majstor sudjeluje, ili čak vodi glavnu riječ pri izradi predložaka za ilustracije u Ezopu i Danteu. Smijemo li ga povezati s nekim ilustratorom - iluminatorom poput spomenutog Majstora Petrusa, koji je uostalom također samo jedna od hipotetičnih mogućnosti? To se vjerojatno nikada neće moći do kraja razjasniti.

Djelatnost u Lyonu

Kao nakladnik u Lyonu Dobrić nije izdao velik broj knjiga. No sva su poznata djela opremljena ilustracijama. Najbogatije je ilustriran Bogorodičin časoslov, objavljen, kako se navodi u literaturi, u četiri izdanja, dva 1499. g., po jedno 1500. i 1501. g. S uobičajenim drvrezima kanonskoga raspeća opremljeni su misali: *Missale ad usum Cabilonensis*

28. Dvije stranice kalendara (kraj ožujka i travanj). Drvorezi iz *Officium beate Marie virginis*, Lyon 1500. (izdao Boninus de Boninis)

28. Two calendar pages (end of March and April). Woodcuts in the *Officium beate Marie virginis*, Lyon 1500 (published by Boninus de Boninis)

diocesis (1500) i *Missale ad usum insignis ecclesiae Bellicensis* (sunakladnik Stefano Morel, iz grada Belley, dovršen 18. studenog 1503. g.). Oba misla zabilježena su u bibliografijama. Međutim, dok je od prvoga poznato još nekoliko primjeraka, za drugoga nema podataka o mjestu eventualnoga čuvanja. Šime Jurić bilježi i jedan *Missale Romanum* iz 1500. g., od kojega se navodno sačuvao samo jedan primjerak, ali ne navodi gdje.³³

Prvo izdanje Bogorodičina časoslova *Officium beate Marie virginis ad vsum Romane ecclesie* objavljeno je prvi put u Lyonu 20. ožujka 1499. g., u Dobrićevoj nakladi, ili, kako stoji u kolofonu, *expensis Bonini de boninis dalmatini*. Tiskari prvoga izdanja bili su Jacobinus Suigus i Nicolaus de Benedictis. Ostala izdanja Časoslova opremljena su istom slikovnom građom kao i prvo.³⁴

Držeći se uzusa francuskih tiskanih brevijara toga doba, i Dobrić je svoje izdanje dao bogato uresiti drvoreznim ilustracijama.³⁵ Svaka stranica ukrašena je drvoreznim okvirom. Na važnijim mjestima, tj. na počecima poglavlja časoslova

otisnuto je i 16 samostalnih drvoreznih prikaza nešto većeg formata (sl. 27). Drvorezni su okviri pak složeni od nekoliko dijelova koji se mogu po volji kombinirati. Riječ je o užim ukrasnim trakama (letvicama) s florealnim ornamentom i širim trakama s odjeljcima u kojima su prikazani sveci i drugi nabožni prizori. Nebrojena su ponavljanja pojedinih drvoreza bez obzira na ikonografski sadržaj teksta.

Najzanimljiviji su ipak drvorezi uz donju marginu kalendara na početku časoslova s prikazima zodijaka i poljskih radova kroz godinu (sl. 28), te drvorezi na temu *plesa smrti*, što ilustriraju dio časoslova za pokojne, *Officium mortuorum*. Na ovu temu upotrebljeno je ukupno trideset sličica raspoređenih na deset drvoreznih pločica otisnutih na deset stranica oficija. U izdanju iz 1501. ti su drvorezi otisnuti na svakoj od 48 stranica oficija za pokojne, tako da se neki ponavljaju. Taj kasnosrednjovjekovni *memento mori* također je sastavni ikonografski dodatak francuskim brevijarima toga vremena. Više od trećine likova koje smrt odvodi pripadaju duhovnom staležu (13 od 30): pustinjak, sakristan, redovnik, župnik, monah, kartuzijanac, kanonik, opat, biskup, nadbiskup,

29. Ezop i Dobrić Dobrićević? Drvorez u *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

29. *Aesopus and Boninus de Boninis*. Woodcut in: *Aesopi Fabulae*, Brescia 1487. (Boninus de Boninis)

patrijarh, kardinal i papa – kompletna crkvena hijerarhija, u kombinaciji sa svjetovnim zvanjima. Zanimljiv je i prikaz u obliku stiliziranog kaleža s »dimenzijom« Isusove rane na boku iz koje je potekla sveta krv. Ikonografska zanimljivost jesu i Sibile, koje se kao učene žene prikazuju s knjigama.

Uz važnija poglavlja časoslova, otisnuti su u prvom izdanju drvorezni inicijali različite veličine, a neki su inicijali, tzv. *lombarde* (barem u zagrebačkom primjerku) oslikani rukom. U izdanju iz 1501. nema drvoreznih inicijala, već su po uzoru na *lombarde* u rukopisnim knjigama ispisani ručno plavom i crvenom bojom. Tisak je crvenom i crnom bojom. Riječ je dakle o luksuznom izdanju, koje i materijalom (pergamenom) i slikovnom opremom oponaša kasnosrednjovjekovne rukopisne časoslove s njihovim ukrasnim preobiljem.³⁶ Veći su drvorezi crtački i kompozicijski zahtjevniji, a njihovi ikonografski sadržaji usklađeni su sa sadržajem teksta. Stil je ilustracija tipičan za lionsku ilustraciju toga doba: prijelazan, gotičko-renesansni, sjevernjački robustan, ali i s blagim primjesama talijanskih utjecaja.³⁷

Dobrić se u koncepciji velikih ilustracijskih ciklusa – Valturio, Spirito, Ezop, Dante – uvijek oslanja na neko ranije izda-

nje, uvijek je drugi, nikad prvi – no on je jedan od rijetkih tiskara koji u razmjerno kratkom razdoblju izdaje četiri u ono doba iznimno popularna djela ekstenzivno opremljena ilustracijama. Njegov najveći »autorski« doprinos na području inkunabulističke ilustracije zacijelo su bogato uokvireni drvorezi u izdanju Dantea.

Nema nikakve sumnje da je Boninus sam vodio i nadgledao posao oko pribavljanja predložaka za ilustracije, rezanja drvoreznih ploča i, naravno, samoga tiska. Dakako, za to je bilo potrebno i široko obrazovanje i poznavanje aktualnoga umjetničkog ukusa i neprestano komuniciranje s umjetnicima. Po svemu tome Dobrić je istaknuti zastupnik inkunabulističkoga tiskarstva, tiskar intelektualac s raznorodnim interesima i velikim ambicijama na polju ilustriranja i ukrašavanja popularnih izdanja. Od njih je zacijelo očekivao i poslovan uspješ, koji čini se ipak nije bio zadovoljavajući. Unatoč tome Dobrić je svojim ilustriranim tiskopisima stekao ugledno mjesto u povijesti ranoga knjigotiska.

Popis ilustriranih tiskopisa Dobrića Dobričevića (kronološki)**Bibliografske kratice:**

BADALIĆ = J. Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1952.

BAUDRIER = J. Baudrier, *Bibliographie Lyonnaise*, Pariz, 1964, sv. 4. (ponovljeno izd.)

BOHATTA = Hans Bohatta, *Bibliographie der Livres d'Heures (...) des XV. und XVI. Jahrhunderts*, Wien, 1909.

CR = D. Reichling, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum*, München, 1905–1914.

HAIN = L. Hain, *Repertorium bibliographicum*, Stuttgart, Paris, 1826–1838.

JURIĆ = Šime Jurić, *Inkunabule u Metropolitanu*, u: »Croatica Christiana«, 1984.

IGI = *Indice generale degli incunabuli delle biblioteche d'Italia*, Roma, 1943–1981.

GW = *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig, Stuttgart, 1925– (više sv.)

GOFF = F. R. Goff, *Incunabula in American libraries*, New York, 1964, Supplement, New York, 1972.

PASERO = C. Pasero, *Le xilografie dei libri bresciani dal 1483 alla seconda metà del XVI secolo*, Brescia, 1928.

PEDDIE = R. A. Peddie, *Printing at Brescia in the fifteenth century*, London, 1905.

SANDER = M. Sander, *Le livre à figures italien depuis 1467 jusqu'à 1530*, Milano, 1942.

VENEZIANI = P. Veneziani, *La tipografia a Brescia nel XV secolo*, Firenze, 1986.

WEALE / BOHATTA = W.H. Jacobus Weale / H. Bohatta, *Catalogus Missalium ritus latini ab anno M.CCCC.LXXIV impressorum*, London, Leipzig, 1928.

Zbirke u kojima su konzultirani opisani primjerci

BNCF = Biblioteca Nazionale Centrale, Firenca

BMV = Biblioteca Nazionale Marciana, Venecija

MR = Bibliotheca Metropolitana, Zagreb

NSK = Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

1. ROBERTO VALTURIO

De re militari

Verona, 13. II. 1483. 4°

Konzultirani primjerak: BNCF, sign. C.1.8.; BMV, sign.: Inc. 313

Talijansko izdanje:

Opera dell'arte militare, Verona, 17. II. 1483. 4°

Konzultirani primjerci: BNCF, sign. C.1.9; MR, sign. 1188–4°.

96 drvoreza različitih veličina

HAIN, lat. *15848, tal. 15849; IGI, lat. 10115, tal. 10116; SANDER, lat. 7482, tal. 7483; JURIĆ, 246.

2. AURELIUS THEODOSIUS MACROBIUS

Somnium Scipionis ex Ciceronis libro de Republica excerptum

Brescia, 6. lipnja 1483. 4°

Konzultirani primjerci: BNCF, sign. B. 3. 25; MR, sign. 1104–4° – s oštećenim kolofonom.

Pet drvoreza različitih veličina.

IGI, 5924, GOFF, M–9; PEDDIE, 35; PASERO, 1; SANDER, 4072; VENEZIANI, 45

Drugo izdanje:

Dobrić je 15. 5. 1485. objavio drugo izdanje s identičnom opremom. Konzultirani primjerak u MR, sig. MR 1085–4° – nedostaje mu list s kolofonom. Opis u SANDER, 4073; VENEZIANI, 56; BADALIĆ, 703; JURIĆ, 159.

3. LORENZO SPIRITO

Libro della ventura, ovvero Libro delle sorti

Brescia, 12. veljače 1484. 2°

drvorezni inicijal + 68 drvoreza s više ponavljanja

Konzultirani primjerak: BMV, sign. Inc. 428.

HR, 14958; IGI, 9138; SANDER, 7042; PEDDIE, 39=61; VENEZIANI, 49.

4. MARCUS VALERIUS PROBUS

De interpretandis Romanorum litteris

Brescia, 27. listopada 1486. 8°

Konzultirani primjerak: Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze, sign. I D°Elci 1134.

Četiri drvoreza različitih veličina.

HCR, 13377; IGI, 8069; GOFF, P–994; PASERO, 7; SANDER, 5899; PEDDIE, 55; VENEZIANI, 66

5. EZOP

Aesopi Fabulae

Brescia, 7. ožujka 1487. 8°

Konzultirani primjerci: Biblioteca Nazionale Marciana, sign. Inc. 1109; Visovac, franjevački samostan. U Italiji ga prema IGI ima samo još Milano, Biblioteca Ambrosiana – dakle vrlo je rijedak.

67 drvoreza dim. oko 130 x 100 mm

IGI, 104; GW 43a; PASERO 8; SANDER, 53; VENEZIANI, 73; BADALIĆ, 19

Drugo izdanje (prema SANDERU):

Aesopus moralisatus /in latino e in taliano/, prijevod Accio Zucco, 4°, got., ill.

To je izdanje prema SANDERU sačuvano samo u fragmentu u zbirci Dyson Perrins, bez impresuma i kolofona. SANDER ga pripisuje Dobriću, i datira oko 1487.

GW 430; GOFF A–150; SANDER 54; VENEZIANI, 76*

Treće izdanje (prema SANDERU):

Aesopus moralisatus, 21. kolovoza 1489.

Prema SANDERU to izdanje ima samo drvorez s natpisom LEPIDISSIMI AESOPI FABULAE i drvorezni okvir s kolofonom na posljednjem listu verso.

GW, 391; H, 282; PEDDIE, 63; SANDER, 57.

6. DANTE ALIGHIERI

Comento di Christophoro Landino fiorentino sopra la Comedia di Danthe Alighieri poeta Fiorentino ... Brescia, 31. ožujka 1487. 2°

Konzultirani primjerci: BNCF, sign. B.1.1.; Biblioteca Marciana, Firenze, sign. Stampe 300

68 drvoreza (osam ponovljenih), dim. bez okvira 200 x 115 mm, s okvirom oko 260 x 175 mm

Prema BADALIĆU jedan se oštećeni primjerak sa 21 drvorezom nalazio u Zadru, Državni arhiv; međutim, Š. Jurić, *Inkunabule u zadarskim knjižnicama*, Zadar–Zagreb 1985, str. 68, označava ga nestalim. NSK posjeduje mikrofilm prema primjerku iz British Library, London.

H, 5948; GW, 7968; PASERO 9; SANDER, 2312; IGI, 362; VENEZIANI, 74; BADALIĆ, 35.

7. Missale Carmelitanum

Brescia, 14. kolovoza 1490. 2°

drvorez kanonskoga raspeća dim. 280 x 180 mm

Sačuvani primjerci: Milano, Bibliotheca Braidense (Brera); Stuttgart, Landesbibliothek; Paris, Bibliothèque Nationale, sign.: Rés. Vélins 262.

CR, 4105; IGI, 6560; GOFF, M–642; PEDDIE, 67; PASERO 12; SANDER, 4686; VENEZIANI, 82; *Incunables de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1982, M–394.

8. Officium beate Marie virginis ad vsum Romane ecclesie

Lyon, expensis Bonini de boninis dalmatini, 20. ožujka 1499. 16°

Konzultirani primjerak: NSK, sign. R I – 16° – 6

Svaka stranica s drvoreznim okvirima (133 x 91), u koje je na važnijim mjestima umetnuto i 16 drvoreznih prikaza nešto većeg formata (68 x 60). Drvorezni okvir sastavljen je od tri dijela koji se mogu po volji kombinirati. Vrlo česta ponavljanja pojedinih drvoreza.

BAUDRIER, sv. 4, str. 11–16; BOHATTA, 88.

Druga izdanja

BOHATTA bilježi još tri izdanja:

br. 90, 20. svibnja 1499.

br. 93, 26. kolovoza 1500.

br. 96, 26. kolovoza 1501.

Izdanje od 26. kolovoza 1501. čuva se u Veneciji, konzultirani primjerak: BMV, sign.: Membr. 72. Iscrpno opisan u: **Giuseppe Valentinelli**, *Libri membranacei a stampa della Biblioteca Marciana di Venezia*, Venezia, 1870, str. 76 i d. Za izdanja što ih BOHATTA bilježi pod br. 90 i 93 nije poznata zbirka u kojoj se nalaze sačuvani primjerci.

9. Missale ad usum Cabilonensis diocesis

Lugduni per Boninum de boninis de Raguxia natione dalmata, 17. XII. 1500. 2°

Primjerak u BNP, sign.: B. 147, Rés.

Drvorez s prikazom raspeća na folio G 6 verso.

BAUDRIER, sv. 4, str. 16; *Incunables de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1982, M–407.

M. Pellechet, *Notes sur les livres liturgiques d'Autun, Chalon et Mâcon*, Paris, 1883, str. 155, bilježi primjerak u Beauneu, sign.: V. manc., u kojemu se isti drvorez nalazi na folio sa 3 verso.

Na žalost nisam uspio pribaviti reprodukciju ovog drvoreza.

10. Missale ad usum insignis ecclesie Bellicensis

Lugduni, sumptibus Bonini de Boninis dalmatini, et Stephani Morelli, civis Bellicensis, 18. XI. 1503. 2°

Drvorez s prikazom raspeća ?

BAUDRIER, sv. 4, str. 17; WEALE / BOHATTA, 162.

Izvor za obje bibliografije su *Notes de Mercier de Saint-Léger*. Ne navode se zbirke sa sačuvanim primjercima.

Još jedan Dobrićev portret ?

Kao što je poznato, autentičan portret Dobrića Dobrićevića sačuvan je na slici *Sacra conversazione* Francesca Bissola iz 1516. godine (sl. 1). Tu je sliku sam Dobrićević naručio za grobljansku kapelu Sv. Marije u svom rodnom Lastovu, gdje je želio biti pokopan. Francesco Bissolo prikazao ga je na uobičajen ikonografski način: u profilu kao zakladnika koji kleči u prvom planu na desnoj strani Bogorodičina prijestolja. Međutim, u Dobrićevu izdanju Ezopa 1487. otisnut je na frontispisu drvorez, na kojemu je, pretpostavljamo, također »portretiran« lastovski tiskar i humanist (sl. 29).

U otvoru dekorativnog renesansnog luka prikazan je pejsaž s dva lika u prednjem planu. Pjesnik ovjenčan lovorom na lijevoj strani vjerojatno predstavlja Ezopa, a muškarac koji mu uručuje knjigu tiskara Dobričevića. Unatoč snažnoj linearnoj stilizaciji očigledne su sličnosti između ovoga i Dobričevićeva portreta na Bissolovoj slici. Riječ o tipu dedikacijskog prikaza uobičajenom za knjige iz razdoblja humanizma. Međutim, u sadržajnom smislu najčešće je na takvim slikama prikazan autor koji svoje djelo predaje meceni, odnosno ugledniku kojemu ga je posvetio. Ovdje to nije slučaj. Ovdje tiskar predaje knjigu izvornom autoru. Smisao te radnje proizlazi iz specifičnosti publikacije. Naime, riječ je o drevnom tekstu koji je očišćen od ranijih pogrešaka i uređen tako da, prema mišljenju priređivača, posve odgovara intenciji izvornog autora. Taj tekst u novom ruhu tiskar sad simbolički predaje njegovu piscu. O tome govori i uvodni sonet:

Sapi chio son Esopo o tu lettore:

A cui li detti mei di legghier piace.
Sia latino e vulghare fui fallace
Emendoso per colpa del scrittore.

Hora son stato in man di correttore:

Che in latino e vulghar con mia gran pace
Esser me fa: come gia fui uerace
Esopo et Accio Zuccho translate.

Le cose: che a fanciulli et a ignoranti

Vano per man: soglion perder sua forma:
E mutar spesse uolte soi sembianti.
Vien poi chi per pieta quelle reforma

Reducendole a quel: cherano innanti.

Ondio corretto son sotto tal norma

Et per Bonin Ragusino con lingegni sui

Con diligentia bene impresso fui.

U sonetu se, dakle, spominju tri osobe važne za nastanak knjige: Ezop kao autor, potom prevodilac, priređivač i pisac komentara Accio Zucco, te na kraju tiskar »Dobrić Dubrovčanin, koji je knjigu otisnuo uloživši svoju vještinu i trud«. Knjiga nema mecenu ili drugog posvetnika. Logično je, stoga, da u prikazanim osobama prepoznajemo Ezopa kao autora i Dobrića kao osobu najzaslužniju za objavljivanje knjige. Postoji, dakako, i mogućnost da je u liku muškarca koji kleči prikazan Accio Zucco, o kojemu nisam uspio pronaći biografskih podataka. Ipak, sličnost fizionomije prikazanoga lika i Dobričeva portreta na Bissolovoj slici govori u prilog hipotezi da je riječ o tiskaru s Lastova.

Bilješke

1

Temeljne podatke za Dobrića i literaturu o njemu vidjeti u: *Dizionario biografico degli Italiani*, sv. 2, Rim, 1970. (DBI); *Hrvatski biografski leksikon*, sv.3, Zagreb, 1993 (HBL); **P. Veneziani**, *La tipografia a Brescia nel XV secolo*, Firenze, 1986.

2

U knjigama što ih je objavio Dobričević ne nalazimo hrvatski oblik njegova prezimena, već samo latinski Boninus de Boninis. Taj oblik Kukuljević je pohrvatio u Dobriša Dobrić. Usp. **I. Kukuljević Sakcinski**, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb, 1858, str. 69 i d. U kasnijoj se literaturi pojavljuju hrvatske varijante Dobričević i Dobrojević. *Hrvatski biografski leksikon* (autor natuknice Šime Jurić) preuzima oblik Dobričević, kojim se i mi služimo.

3

Usp. **P. Veneziani**, nav. dj., str. 68.

4

Usp. **G. Dalla Santa**, *Il tipografo dalmata Bonino de Boninis »confidente« della Repubblica di Venezia, decano della cattedrale di Treviso (a. 1454–1528)*, u: »Nuovo archivio veneto«, 30/1915, str. 174–206. Dobričeva aktivnost u venecijanskoj službi započinje početkom 1497. g. Dobrić ne boravi stalno u Lyonu, nego često putuje u Veneciju, odnosno boravi u sjevernoj Italiji. Bavi se i trgovinom knjigama. Na temelju jednog dokumenta iz 1504. g. Della Santa (str. 203) smatra da je Dobrić rođen prije 1454. god.

5

Jedna od te dvije posude ukrašene ornamentalnim reljefom u lijevanoj tehnici preuređena je u posudu sa svetom vodom i nalazi se pored ulaza u župnu crkvu. Druga je oštećena i nalazi se u župnom dvoru.

6

Dobričeve ilustracije u svojim pregledima više ili manje detaljno obrađuju (kronološki): **P. Kristeller**, *Die lombardische Graphik der Renaissance*, Berlin, 1913, str. 31 i d.; **P. Kristeller**, *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*, Berlin, 1921, (3. izd.) str. 132 i d.; **C. Pasero**, *Le xilografie dei libri bresciani dal 1483 alla seconda metà del XVI secolo*, Brescia, 1928; **M. Sander**, *Le livre à figures italien depuis 1467 jusqu'à 1530. Essai sur sa bibliographie et son histoire*, Milano, 1942. s naj iscrpnijim opisima; **S. Samek Ludovici**, *Arte del libro. Tre secoli di storia del libro illustrato, dal Quattrocento al Seicento*, Milano, 1974, str. 76, 129 i d.

7

To prvo izdanje Valturijeve knjige objavio je 1472. Giovanni da Verona (konzultirani primjerak u BNCF, sign. C.1.7.). Riječ je o jednoj od najzahtjevnijih do tada ilustriranih tiskanih knjiga u Italiji.

8

M. Sander, nav. dj., br. 7481, navodi 82 drvoreza, vjerojatno zbog različitog brojanja ilustracija bez okvira.

9

»...quod incuria castigantium pariter & imprimantium ab Archetypis dissimile & deuians multis mendis deforme neglectunque iacebat ...«

10

Usp. **S. Riscossa**, *Le macchine di Valturio nei documenti dell' Archivio storico AMMA*, Torino, 1988, str. 13 i d. – u potpunom ili nekompletnom stanju bilježi još 21 rukopis Valturijeva djela iz 15. st., koji su sačuvani u različitim bibliotekama Europe i Amerike (v. popis na str. 171). Za neke od njih poznata su imena kopista. U Ricossinom zborniku reproducirane su sve ilustracije iz rukopisa u Torinu. Usp. također **J. J. G. Alexander**, *Italian Renaissance Illuminations*, London, 1977, str. 25, s reprodukcijom crteža spojenih brodova s tornjem u kodeksu Valturijus, *De re militari*, Washington, Library of Congress, f. 160.

11

Usp. kat. izl., *Mille anni di libri*, Verona, 1994, br. 17 – autorica kataloške jedinice Daniela Fattori. Prema njezinu mišljenju, drvoreze je vjerojatno rezao neki od brojnih veroneških majstora rezača toga doba, među kojima se posebice ističu olivetanski redovnik fra Giovanni Giocondo Veronese, potom Giovanni Zebellana i rezači iz obitelji Giolfino, koji su bili u srodstvu s bratom tiskara Giovannija. U zborniku studija o Valturijevu djelu S. Ricosse navode se također dva potencijalna autora predložaka. Autor crteža u glavnom Valturijevu rukopisu, arhetipu prema kojemu su kopirani ostali, bio bi Matteo de Pasti. Taj rukopis dovršen je po narudžbi Sigismonda Malateste 1455. g., a ubrzo je načinjen niz njegovih kopija. Tako bi De Pasti istodobno bio i autorom predložaka za *editio princeps* u Veroni. No postoji mogućnost da je autor predložaka za ilustracije i spomenuti fra Giovanni Giocondo Veronese, koji je kasnije, 1492. g., ilustrirao traktat o topništvu Francesca di Giorgia, napisan za kralja Ferdinanda Napuljskog. Usp. str. 15. i d.

12

Na kraju latinskog izdanja otisnut je i epigram posvećen Dobriću. Autor se potpisao imenom Dante Terzo Aligeri, no nisam uspio naći podatke o njemu:

... Quisquis funesto ualidas sub Marte cohortes
Et sequitur missas per freta falsa rates:
Ille raguseum tollat super astra Boninum
Ingenioque viri praemia digna ferat
Impressit quoniam quonam modo bella gerantur
Machina uel quatit moenia quaeque solo.

Sličan epigram koji završava pohvalom Dobriću objavljen je i u njegovu izdanju knjige **Flavius Blondus**, *Italia illustrata*, Verona, 1482. Autor mu je Hieronimus Broianicus iz Verone. Konzultiran primjerak u NSK Zagreb, sign. R I–4°–60. Prenosi ga i **I. Kukuljević Sakcinski**, nav. dj., str. 70.

13

V. opis u **C. Pasero**, nav. dj., br. 1. Prvo izdanje objavio je N. Jenson u Veneciji 1472.

14

Usp. razmjerno opširan opis u **M. Sander**, nav. dj., br. 7042. Za Lorenza Spirita v. članak **M. de Marinis** u: *Appunti e Ricerche Bibliografiche*, Milano, 1940, str. 69–83, table 75–143.

15

Usp. **M. Sander**, nav. dj., br. 7041. To izdanje objavili su tiskari Stephan Arndes, Paul Mechter i Gerhard Thoma. Prema Sanderu poznat je samo jedan primjerak, no Sander spominje i dva ilustrirana rukopisa sačuvana u Parizu (Bibl. Nationale), kakvi su mogli poslužiti kao predložak ilustratorima tiskanih izdanja. Sander bilježi još 17 tiskanih izdanja do 1551. g., što svjedoči o popularnosti Spiritova djela.

16

Djelo je za tisak priredio fra Mihael de Carrara. V. Opis u **C. Pasero**, nav. dj. br. 7; v. također **S. Samek Ludovici**, nav. dj., str. 129.

17

Usp. fresku Andree del Castagna s prikazom Niccoloa da Tolentina iz 1456. u firentinskoj katedrali, rep. i opis u: **Gabriella Di Cagno**, *Il Duomo, il Battistero e il Campanile*, Firenze, 1998, str. 104 i d.

18

Konzultiranom primjerku u venecijanskoj Marciani nedostaje stranica s uvodnom ilustracijom koju ima primjerak u Visovcu.

19

O njemu nisam uspio pronaći nikakav podatak. *Indice biografico Italiano bilježi* plemićku obitelj Zucco iz Verone, i to za razdoblje od 16. do 18. st.

20

Usp. **C. Pasero**, nav. dj., br. 8, s iscrpnim bibliografskim opisom.

21

P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt*, str. 147 o njima piše: »grubi, srafirani, katkad vrlo sirovi radovi« koji su dijelom više ili manje vjerne kopije prema ilustracijama u Ezopu iz Verone objavljenom 1479. g., a dijelom su vrlo dobre, mekano i pažljivo rezane originalne kompozicije. Povezuje ih s ilustracijama u Danteu, koji je već zacijelo bio u tisku.

22

Usp. kodeks s Ezopovim basnama iz druge pol. 15. st., opisan u katalogu *Mille anni di libri*, Verona, 1994, br. 16, autor kat. jedinice Gino Castiglioni.

23

Za vrlo iscrpnu analizu ilustracija u Dobrićevu Danteu usp. **M. C. Castelli**, *Pagine di Dante*, Le edizioni della Divina Commedia dal torchio al computer, Firenze 1990, str. 137 i d. Ponavljanja: *Inferno* XI uz XIX, ali s izmijenjenim središnjim poljem u kojemu više nema natpisa ANASTASIO PAPA GVARDO, već je prikazana kruna bunara iz koje vire dvije noge s plamenovima na tabanima; XXII uz XXVI; *Purgatorio*: III uz XXVI; X uz XVIII; XII uz XXII; XIII uz XXI; XXX uz XXXI i XXXIII.

24

Ornamenti su u dva tipa: s maskeronom i bez maskerona (ostalo je slično: amfore, kandelabri, delfini, akantus itd.). Iznimka je samo drvorez uz 13. pjevanje *Pakla* koji je otisnut bez okvira ispod završnog teksta dvanaestoga pjevanja.

25

To prvo izdanje tiskao je Nicolo di Lorenzo. Postojali su također iluminirani kodeksi, odnosno kodeksi sa crtežima poput onoga izvedenog za Lorenza de' Medici sa 93 crteža pripisanih Sandru Botticelliju, a koji su bez sumnje utjecali i na drvorezne ilustracije. Usp. *Lexikon des gesamten Buchwesens*, sv. 2, Stuttgart, 1989, str. 218 i **M. C. Castelli**, nav. knj. U odnosu prema izdanju iz 1481. novost su i bijeli kvadratići predviđeni za natpise s imenima, ali samo u prva četiri pjevanja *Pakla*.

26

Usp. **G. Di Cagno**, nav. dj., str. 100–102. Sačuvana je i bakropisna reprodukcija te slike od nepoznatog umjetnika iz 15. st. Usp. **D. Landau** i **P. Parshall**, *The Renaissance Print 1470–1550*, New Haven, London, 1994, str. 164.

27

O njemu usp. **L. Armstrong**, *Opus Petri: Renaissance Illuminated Books from Venice and Rome*, u: »Viator« 21/1990, str. 385–412. Na nekim Petrusovim minijaturama opaža se izrazita sličnost s likovima, dekoracijom i krajolikom na Dobrićevim ilustracijama, npr. u Brevijaru što se čuva u Houghton Library, Cambridge Mass., MS. Typ. 219, napose fol. 215. Prema L. Armstrong, taj je brevijar nastao 1479–1480. g., a potječe iz Padove.

28

Mišljenja autoriteta: **L. Donati**, *Il Botticelli e le prime illustrazioni della divina Commedia*, u: »La Bibliofilia« 3/1960, str. 205–289 posvećuje ilustracijama Dantea u 15. st. iscrpnu studiju. Prema njegovu mišljenju, bakropisi u izdanju iz 1481. g. ne potječu od Botticellijevih crteža za Pier Francesca Medicija (bratić Lorenza), kako se ranije smatralo, jer je Botticelli 1481. još u Rimu (str. 207). Njegovi su crteži nastali nakon prvog ilustriranog izdanja Dantea, a nikada ih nije dovršio. Donati smatra da je izdanje 1481. monumentalno i raskošno ali s mnogo manjkavosti, a za Dobrićevo izdanje u Bresci smatra da je ispalo još gore nego prvo (str. 233). On također smatra da ilustracije u Dobrićevu izdanju ne polaze od onih iz 1481. g., nego od nekog niza drvoreza u izdanju Dantea od kojega nije poznat ni jedan primjerak. Tu izgublenu seriju Donati zove »prototipom«. Njegov se utjecaj posebno opaža na *Infernu* XXIII, drvorezu koji je »čistiji«, skicozniji, ali i slabije snage od drugih. Položeni formati ilustracija iz 1481. u »prototipu« su već pretvoreni u uspravne (str. 252). **S. Samek Ludovici**, nav. dj., str. 129, hipotetski spominje i druga moguća ali izgubljena

na izdanja nakon 1481. koja su mogla biti uzor ovom Dobričevom. **C. Pasero**, nav. dj., br. 9, identificira dva glavna majstora, A i B. Jedan je bolji, »caposcuola«, njegovo je stilsko podrijetlo u krugu Foppe i Mantegne, a može se povezati s umjetničkim strujanjima oko redovnika karmelićana u Bresci. Prema Paseru to vrijedi i za bolje drvoreze u Ezopu 1487. g., te za kanonsko raspeće u Misalu iz 1490, i druge ilustracije u knjigama tipografa Dobrića. Drugi je majstor blijeđe osobnosti. **P. Kristeller**, *Die lombardische Graphik der Renaissance* (str. 31 i d.): ilustracije u Dobričevu Danteu naziva najvažnijim nizom drvoreza nastalim u Bresci u 15. st. Većina je prikaza, međutim, površno, često čak i sirovo rezana, no nekolicina, koja je rađena brižljivo odlikuje se slobodnim modeliranjem i jezgrovitim, sigurnim rezom.

29

Stil drvoreza iz Brescie ne utječe samo na Veneciju nego i na Lombardiju, npr. Paviju, Como, Milano. Kako je rečeno, Bonini je imao privilegij za prodaju knjiga na području milanskoga vojvodstva, pa se utjecaj njegovih ilustracija širio na čitavom njegovom području.

30

Dotadne zanimljivosti: Prvi put se pojavljuje tipografski znak D. Dobričevića, koji, prema DBI, tiskar posjeduje i upotrebljava u tri različita formata. Dobričev sinjet (sl. 25) sastavljen je od stilizirane vage s krugom (simboli odmjerenosti i univerzalnosti). U krug su upisani Boninovi inicijali. Dobrić se možda nadahnuo sinjetom venecijanskoga tipografa Nicolausa Jenson, koji sadrži grafički stiliziran križ što također izrasta iz kruga. Jenson ga upotrebljava od 1481. god. Usp. **J. Lewis**, *Anatomy of Printing. The influences of Art and History on its Design*, London, 1970, str. 39. Zanimljivo je da sličan tipografski znak posjeduje i Dobričev konkurentski tiskar u Bresci, A. Britannico. U primjerku iz BNCF nema otisnutih inicijala, mjesta su ostavljena prazna za ručno unošenje. Primjerak iz Biblioteke Marucelliane u Firenci ima tri ručno oslikana inicijala, na početku svakog dijela. Opisao je u: **P. Scapocchi**, *Biblioteca Marucelliana. Catalogo incunaboli*, Rim, 1989, br. 209. Prvi je inicijal na početku *Inferna* figuralan – prikaz Dantea s knjigom, druga dva su ornamentirana, sva tri sa zlatnom pozadinom. Riječ je, dakle, o kombinaciji ilustracije i minijature, tipičnoj za inkunabule. Unošenje minijatura ovisilo je o želji kupca, odnosno vlasnika knjige.

31

Otisnut je na fol. 103 verso. Usp. opis u **C. Pasero**, nav. dj., br. 12, s reprodukcijom na tabli IV.

32

Usp. **P. Bellini**, *Dizionario della stampa d'arte*, Torino, 1995, str. 136–137.

33

Za prva dva misala usp. također i DBI, str. 216; Juričev podatak iz HBL, str. 431.

34

O tome v. **J. Baudrier**, sv. 4, str. 11 i d.; **I. Kosić**, *Dragocjena prinova u riznici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, u: »Kolo« 2/1998, str. 62–78, s iscrpnim bibliografskim opisom.

35

P. Kristeller, *Kupferstich und Holzschnitt*, str. 111 i d. o francuskim izdanjima časoslova piše: »Livres d'heures« čine veliku i zanimljivu skupinu tiskopisa u kojima ilustracije i ornamentika dobivaju osebujno mjesto. To su knjige za pobožnost u kojima su sabrani kalendar, izvaci iz evadelta, molitve prema kanonskim časovima posvećene pojedinih svecima, sedam pokajničkih psalama, litanije, vigilije za smrtni čas i duše pokojnika itd. Tiskani časoslovi trebaju nadomjestiti skupocjene, brižljivo iluminirane rukopise, te su stoga često otisnuti na pergameni i bogato opremljeni slikama i ukrasnim okvirima na svakoj stranici. Velik dio naknadno je i koloriran, a taj postupak vjerojatno je već bio predviđen prije tiskanja. ... Njihova glavna draž nije toliko u većim prikazima koliko u ornamentici, u dekorativnim okvirima svake pojedine stranice, koji sadrže prizore iz Biblije, iz Apokalipse, likove sibila i proroka, prikaze plesa smrti, ili fantastične tvorbe biljnog i životinjskog podrijetla i žanr prizore, što se izmjenjuju u raskošnoj raznolikosti... Tehnička izvedba drvoreza vrlo je brižljiva i fina, no oblikovanje je površno. Glavni je naglasak često na sporednom detalju, i na ukrasnom djelovanju oblika. Za kompozicije većih slika često služe predlošci, bakrorezi Schongauera, a kasnije i Dürera... Međutim, ni ornamentalno bogatstvo nije tako veliko kao što se doima na prvi pogled. Riječ je o razmjerno malom broju ukrasnih pločica i letvica čijim se međusobnim kombiniranjem postiže dojam bogate raznovrsnosti. ... Važna je ipak suptilnost linija, čistoća i oština tiska, a posebice ukusno i elegantno usklađivanje slika i ukrasnih letvica s tiskanim tekstom u kojem prevladavaju prilično velika gotička slova dekorativnog djelovanja. Tipografska knjižna ilustracija ovdje se približava svojim rukopisnim, iluminiranim uzorima kao nigdje drugdje... U Lyonu potkraj 15. i poč. 16. st. tiskari vrlo često posuđuju drvorezne ploče iz Švicarske i Njemačke, s kojima su u živim kontaktima, a jednako tako i s onima iz Italije i Španjolske. Koberger je kod tamošnjih tiskara Cleina i Sacona dao tiskati knjige s vlastitim drvorezima. Firentinac Giunta imao je ondje svoju tiskarsku filijalu. Tamo su objavljeni i Holbeinovi drvorezi Plesa smrti. Drvorezi se često kopiraju....

To isto vrijedi i za Dobričev *Časoslov*. Tako su i mnogi drvorezi iz njega ponovno upotrebljeni u izdanjima Luke Antonia Giunte, također u Lyonu 1504. i 1505. – usp. **G. Valentinelli**, (v. ovdje popis tiskopisa, br. 8), str. 79.

36

Svi sačuvani primjerci: zagrebački, venecijanski i oni što ih bilježi Baudrier otisnuti su na pergameni.

37

Baudrier, nav. dj., str. 11 i d., smatra da bi predlošci za sličice iz kalendara mogli biti djelo talijanskog umjetnika - jer se, kako je vidljivo na prikazu radova uz ožujak, loza njeguje u obliku stabla, što je talijanski običaj. Kristeller, nav. mj., smatra da je crtež većih slika talijanskoga karaktera, no tehnička izvedba prikaza i ukrasni okviri su francuski.

Summary

Milan Pelc

Illustrated books printed and edited by Boninus de Boninis (Lastovo ca. 1457 – Treviso 1528)

As far as can be determined Boninus de Boninis worked as a printer in Verona and Brescia during the 1480's. By the beginning of the 16th century he was working as a publisher in Lyon. He printed and published at least ten books illustrated with woodcuts (see legend). The most important of these are the illustrated editions of Roberto Valturio (Verona 1483), Lorenzo Spirito (1484), Aesop and Dante (Brescia 1487). Of the books published in Lyon, the *Officium beate Marie virginis* is exceptionally richly illustrated and was published in four editions.

In the manner of the great series of illustrations – Valturio, Spirito, Aesop, Dante – Boninus copied earlier editions of these books. The most unique and original ones are his illustrations of Dante, though only the first part of *Inferno* relies

upon the etchings in the first illustrated edition of Dante published in Florence in 1481. The author of these is believed to be Baccio Baldini. Most of the woodcuts in Dante were originally created by Boninus' illustrator. Boninus was undoubtedly in charge of all the work concerning the acquisition of patterns for the illustrations, the cutting of wood blocks, and naturally the printing itself. This, of course, required extensive knowledge and understanding of the artistic preferences of the moment, as well as constant communication with the artists. All this makes Boninus an outstanding representative of the incunabulistic method of printing, a printer – intellectual with various interests and great ambitions in the field of illustration and decoration of the popular editions of the time.